رخمان گل پالاري

ڪوهستاني لهجو

سُجون جي ساٿيهہ، تہ پہ وَنِهيَان ئي وِترو
گهوريو سو پرڏيهہ، توٽي ڦلين چانئيو.

(شاهہ رح)

ڪوهستاني لهجي تي ڳالهائڻ کان پهرين، آئون ڪوهسارن واري ديس بابت ڳالهائيندس، جنهن لاءِ هيءَ عام چوڻي آهي تہ "ڪوهستان، وٺو تہ پرستان، نہ تہ مڙهن جو مڪان" ـ معنيٰ جي پلر پالوٽ ڪئي تہ جڻ پهريندو پرين جو ويس، جي ڏڪاريو تہ لاشن جو ديس. هن جوڪائتي جُوءِ جو نرالو نقشو اوهان اڳيان چٽي، ٿوري تاريخي حيثيت بہ بيان ڪندس. جتي هي لهجو ڳالهائجي ٿو تنهن ۾ ضلعي دادوءَ جي پچنديل پوچڙ واري سڄي جابلو پٽي، جيڪا هن وقت ضلعي ڄامشوري جي ڏيج ۾ آئي آهي، ضلعي ٺٽي جو جنگشاهيءَ وارو اوريون جابلو پاسو ويندي گهگهر تائين، تنهن کان سواءِ ڪراچيءَ جا ڪوهسار جن تي ڪيئي تاريخون اُڪريل هيون، تن کي پاڙان پٽيو ويو. منهنجي اکين ڏٺل ويهہ ميل ڏگهو ۽ اڍائي ميل ڪن ويڪرو "مولڙي جبل" جنهن ۾ ڪيترائي ظاهر ظهور تاريخي اهڃاڻ هئا. اُن جو باقي چاڙڪيءَ جيترو حصو ڪراچي يونيورسٽيءَ جي سامهون وڃي بچيو آهي، تنهن کي بہ رات ڏينهن ڪري پٽ ڪيو پيو وڃي. ان ئي جبل جي 500 سو ايڪڙن کان بہ مٿي زمين سفاري پارڪ کي ڏني وئي آهي، جنهن ۾ هن ٽڪرين تي اُجا بہ ڪي تاريخي اهڃاڻ بچيل آهن، پر انهن جي مٿان بہ ڪي شغلي شيون "Go_Aish" جي نالي سان ٺاهي، بچيل ميراث کي

بيدرديءَ سان لتاڙيو پيو وڃي. اسين ترقيءَ ۾ ارها ناهيون, پر اسٽيل مل ۽ قاسم بندر جي نالي جيڪا لکين ايڪڙ زمين ويئي, سا تہ ڪين مباح آهي, پر ان ايراضيءَ اندر جيڪي سوين تاريخي ماڳ مڪان ۽ قبرستان هئا, تن کي ڏرتيءَ تان اکوڙيو ويو باقي جيڪي ايڪڙ بيڪڙ بچيل آهن, سي بہ ميساريا وڃن. هئڻ تہ ائين کپندو هو تہ انهن تاريخي شين کي تحفظ ڏنو وڃي ها, پر اها ڳالهہ اتي بس نہ ٿي, وري ديهہ ڪانٽو ديهہ ڏانڊو ديهہ ڪاڪڙ ديهہ ڪوٽيرڙو ۽ ديهہ جوريجي- انهن سڀني ديهن کي بن قاسم ٽائون جي لٽ هيٺان ڏنو ويو آهي. قاسم ٽائون جي بدران ديبل ٽائون, پپري ٽائون يا سسئي ٽائون نالو رکڻ گهرجي ها, پر شايد ائين ڪرڻ سان اسلام خطري ۾ پئجي وڃي ها. "نئين جوريجي" جي ڪنڌيءَ تي, جتي اها نئين سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪندي آهي, هڪ خوبصورت نظاري وارو "سسئيءَ جو باغ" هو جنهن ۾ پپر, ٻڙ, آمري, گدامڙي ۽ بہ ٿي انبن جا وڻ مون پاڻ ڏٺا هئا. هن باغ جي سارسنڀال هڪ هندو سيٺيو گنگارام ڪندو هو جيڪو پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ هندستان هليو ويو. ويندي ويندي جاجي ڪرمي پَوَي بلوچ کي هن باغ جي سار سنڀال جي پارت ڪري ويو. هي باغ هڪ خوبصورت روح پرور ۽ تفريح گاهہ سان گڏ گهاري کان ڪراچي واري پراڻي رستي ويندڙ مسافرن لاءِ هڪ آرامگاهہ پڻ هو. اها سڄي ساموندي پٽي واري قيمتي زمين پاڪستان نيوي کي ڏني ويئي, تن سڄي باغ تي چيڪ پوسٽ قائم ڪري ڇڏي جتي سسئي ۽ سندس سهيلين جي پوپٽ جي پرن جهڙن نازڪ پيرن جا نشان پيا لتاڙجن, ان پشم کان وٺ ڪونئرن پيرن لاءِ پٽائي هيءَ شاهدي ٿو ڏي تہ:

پير پٽائين ڪونئرا, ڏونگر مٿي ڏي,
ڦٽيا ڦڙ فقير جا, سيرون ٽيڙاسي,
جهڙي تهڙي حال سين, پُري پنهونءَ ڏي,
وڃي مانَ وري, ٻانهيءَ ٻنڌڻ جن سين.

تنهن کان سواءِ ديهہ گوندپاس جي سڏن پٽن تان سسئي ائن جا پير

ڪڙيندي ڪڙهندي ويئي.

ڪڙي ۽ ڪڙهي، پر ۾ پير پنهونءَ جو.

وري ڀتائي ٻه هنن ٿي ٻنواٿن ڀٽن تان سسئيءَ جي پيرن جا نشان ليکيندو ويو. انهن ٿي ڀٽن تي اڄ ڪراچي شهر جو 3000 هزار ٽن ڪچرو روزانو جي حساب سان سال کان وٺي ڦٽو ڪري ان کي باهه ڏني ويئي آهي، جنهنڪري سڄو علائقو دونهين جي ڪڪرن ۾ ويڙهيل آهي. آسپاس جا سوين ڳوٺ ان ٿهر جهڙي بدبوءِ ۽ دونهين کان بيزار ٿي لڏڻ تي مجبور آهن ۽ ڪراچيءَ جي هاڻوڪي شهري حڪومت ان ڏس ۾ ڪجهه نٿي ڪري. ديهه مُواچ، ديهه لال بکر، ديهه ڇتارا، ديهه الله پنو ديهه گابو پَٽُ، ديهه مَنڌِياري، ديهه ھوچڪو ۽ ديهه ھڻ، جتي "حب نئين" 240 ميلن جو سفر طئي ڪري اچي سمنڊ ۾ چوڙ ڪندي آهي، هتي ويجهو ئي ڪڙڪ/ڪارڪ بندر جا آثار هن وقت به موجود آهن. ديهه ھڻ وارو هي علائقو تمام خوبصورت آهي، سامهون ئي سمنڊ جي صاف نيري پاڻيءَ ۾ هڪ ويڪرو پيٽ آهي، جتي هڪ اوچي ٽڪريءَ تي ڪجهه قبرون آهن. هتي جي مقامي ماڻهن جو اهو چوڻ آهي ته شهيد سورهيه بادشاهه پير پاڳارو به هتي دفن ٿيل آهي. هاڻي هتي به فوجي عملدار زنجيرون لڳايو ويٺا آهن ته جيئن اسان جهڙو ڪو رولاڪ بنا جهل پل اچي وڃي نه سگهي. هنن سيني ديهن کي ڪنڌ ۾ ڪاپار جو رسو وجهي ڪياماڙي ٽائون جي ڪِلي ۾ ٻڌو ويو آهي، جتي شاهه صاحب جي اڏول ڪردار 'مورڙي' جي قبر واري ٽڪري کي به ڪڙو چڙهيل آهي. وري ديهه هَيڪ واڙي (هاڻي ايڪواڙي) جنهن جي ٽڪري تي چاڪر خان ڪلمتيءَ کي 1839ع ۾ انگريزن ڦاهي ڏني هئي، ان ٽڪريءَ جو اهو حصو اڃا بچيل آهي، جنهن کي عام ماڻهو "ڊالميان" چون ٿا، جيڪا جڙ ته ڳار آهي، جڏهن ته ان کي ڏرتيءَ ڏڪاڻان "چاڪر ڦاهي" جي نالي سان سڃاڻن ٿا. اها ٽڪري هن وقت واڳ ڏٽين وٽ آهي، جيڪا اسان جهڙي اڇوت لاءِ ممنوع آهي. ڪراچيءَ جا اهي ڪوهسار جن ۾ ڪيترن ئي قديم آثارن جا اهڃاڻ اپريل هئا، سي پاڙان پٽجي ويا. هتي آئون ڊاڪٽر مبارڪ علي صاحب جون

هي سٽون لکڻ تي مجبور آهيان تہ "تاريخي ماڳ مڪان ۽ جايون اسان جا تاريخي ورثا آهن. هڪ تہ لکيل تاريخ آهي ۽ ٻي آهي عمارتن ۽ جاين جي تاريخ. جايون جيڪي تاريخ بيان ڪنديون آهن. اهي وڏيڪ سچيون ۽ مؤثر هونديون آهن. ان لاءِ جو جايون ڪوڙ نہ ڳالهائينديون آهن". انهن هنڌن تان ڏرتيءَ ڏڪاٽيل. جيڪي ڪنهن ڪنڌ پاسي ۾ جنهن حالت ۾ هن وقت رهن ٿا. سا ڀٽائي گهوٽ جي هن بيت مان پسي سگهجي ٿي:

جا عمر تو مل عيد، سا اسان سُوءَ ورتي سومرا،
ويئي ويچارن وسري، خوشي ۽ خريد،
سڪڻ ڪِئا شهيد، مارو ملڪ ملير جا.

اهي مارو لوڪ اڄ هن اڄگر جي وات ۾ هوندي بہ سنڌي ٻوليءَ جو ٻاٻيس پريو 'ڪوهستاني لهجو' ڳالهائين ٿا. تنهن ڪان سواءِ هي لهجو سچي ڳڏاپ ٿائون جي اوڀر، اتر ۽ اولهائين پاسي ٿائين وري دُريجي، لوئي ۾ ڳالهائي وڃي ٿي ۽ ان ۾ خضدار جو اوريون پاسو بہ شامل آهي. جنهن لاءِ 'سيرِ ڪوهستان' ڪتاب جو ليکڪ هينئن ٿو چئي:

"ڪوهستاني محاورو اسان کي ضلعي دادو ۽ ڪراچي ڊويزن جي اولهائين حصي ۽ بلوچستان جي ضلعي خضدار جي ڪوهستاني علائقي ۾ ملي ٿو".

هي لهجو هيٺ ويندي حب نئين جي اوراڙ پراڙ تائين ٻنهي پاسي ڳالهايو وڃي ٿو. ٻنهي پارين ماڻهن جون مٽيون ماڻٽيون ۽ زمينون آهن. باقي حدبنديون فقط حڪومتن جي ڪاڳرن جي ڪوزي ۾ ڍڪيل آهن. هي ماڻهو انهن ڳالهين کان بي نياز آهن. انهن لاءِ ڪيرٿر، لاڪاڻ، لُسر، انپلاڻ، پاچراڻ، مري، مگٽر، ميهي، ارڏي، اِيري، سُنبڪ، سورجاڻو ٽپُ، هاڙهو هوتياڻو ڪانيو ڪارو نارا ٿر، لَلو ۽ ٿانيڪو ٿڏو جبل ۽ ملير، مول ٻاڪراڻ، ٻولهاڙي، لنگهجي، لنداٽي، بارڻ، سري، سڪڻ ۽ ويراب اهي نيون ۽ ڍورا سڀ سنڌن گڏيل ورثو آهن. اهي سڀ پٽ پڌر ۽ ڇپر سنڌن ساهہ ۾ سانديل آهن. جيڪي اَملهيا ۽ مذهب وانگر هنن لاءِ مقدس آهن.

موهن جي دڙي جي دريافت کان پوءِ اها ڳالهه نروار ٿي ته ايران جي سرحد کان وينديءَ گنگا جمنا، ڪڇ ۽ راجستان تائين، اسڪردو کان ڪراچي ۽ اتان مهرڳڙهه تائين وارو سڄو علائقو "سنڌو ماٿر" جي تهذيب وارو علائقو آهي. ان پوري علائقي ۾ 1500 سو کان به مٿي وسنديون ظاهر ٿيون آهن، جيڪي 2500 ق.م کان 1900 ق.م تائين جون آهن. هن پوري ڳولا ۾ ڪوهستان وڏو پٽ آهي، جيڪو سنڌ ۽ بلوچستان تائين ڦهليل آهي، جتي سوين اهڙن ماڳن جا آثار موجود آهن، جيڪي اڄ تائين ظاهر ڪرڻ کان رهيل آهن. آئون هتي نقط ٽن عجوبن جو ذڪر ڪندس، جن تان اسان جا ڪاهوڙي بدر ابڙو صاحب ۽ انور پيرزادو (جيڪو اسان کان هميشه لاءِ ڏور هليو ويو پر سندس پيرن جا نشان انهن گسن، پيچرن ۽ چوٽين سدائين لاءِ پاڻ تي چٽي ڇڏيا آهن) لنگهيا. پهريون "ڪارلوئي" وارو ميهوڳي آبشار جيڪو دنيا جي ستن ميهوڳي آبشارن ۾ ٻئي نمبر تي آهي، وري "ڪنڊُ نئين" جيڪا سنڌ ته ڇا، پر پوري پاڪستان جي نرالي نئين آهي، جا پورا 20 ڪلوميٽر اولهه کان اوپر ۽ اوپر کان اتر وهي. ڪنڊ بازار مٿي پوءِ اولهه پاسي وهي اچي "حب نئين" ۾ چوڙ ڪندي آهي، تنهن کان سواءِ "مهر جبل" جيڪو ٽي هزار فوٽ اوچو 32 ڪلوميٽر ڊگهو ۽ 24 ڪلوميٽر ويڪرو آهي، جتي جڻ ته هڪ الڳ دنيا آباد آهي، جبل جي مٿاڇري تي ميلن تائين پکڙيل ميدان، اُپيون جابلو چوٽيون، پوک لائق سٺي زمين، گهاٽا وڻ، ماڻهن توڙي مال لاءِ موڪ پاڻي، ٻن ٻن ميلن جي پنڌ تي هڪٻئي کان پري، ست ڳوٺ به آباد آهن. هن جبل جي اولهائين ڪنڊ تي "ٻاٻرين" نالي عجيب ۽ پراسرار آثار جتي پاڻيءَ جي اتڙيءَ جنهن ۾ واڳون، غار وانگر کُن، پپر، ٿاليءَ ۽ کجيءَ جا وڻ، مٿئين پاسي پٿرن جو ڊگهو ڪوٽ آهي، تنهن کان پيرو وڏو گبربند، هيٺ مهر ڍوري جي پٿر واري پيچ ۾ ست اونها کوهه، جيڪي مٿي پاڻيءَ سان ٽمٽار آهن. انهن جي وچان ڳانڍاپي لاءِ ڇاڙڪي، نيسر، هيءُ، واهي چاهي جو پراڻو ۽ انوکو نمونو اڃا هيٺ ڪنڊ واري رستي تي ڪافرن جون قبرون موجود آهن. هندو عقيدي موجب پاڻي، واڳون، پپر جو وڻ ۽ غار مقدس سمجهيا وڃن ٿا. هن سڄي وايومنڊل کي جڏهن ڏسجي ٿو ته جڻ

هڪ عجيب تڪساٽ نهيل ٿو معلوم ٿئي.

هن ڪوهسارن واري ديس جي ٿلهي ليکي ايراضي (50000) پنجاهه هزار چورس ميلن کان به وڌيڪ آهي ۽ اندازاً (2000000) ويهه لک کن ڪوهستاني لوڪ هتي رهن ٿا. ان حساب سان هڪ ميل تي ڇهه ماڻهو رهن ٿا. جيڪي مختلف قبيلن ۽ راڄن ۾ ورهايل آهن. جن ۾ برفت، بندريچا، بروهي، باريچا، بهليم، پاٽي، پنهور پالاري، خاصخيلي، گدا، گبول، واهرا، واديلا، لُنڊ، لواري، رند، ڪلمتي ۽ پائيبند (هندو) به جهجهي تعداد ۾ رهن ٿا. جن لاءِ سير ڪوهستان جو ليکڪ هيئن ٿو لکي:

"هن محاوري تي ڪوهستاني نالو به پهاڙي علائقي جي نسبت سان پيل آهي، هن علائقي ۾ بلوچ، بروهي ۽ سماٽ قومن کان علاوه هندو ڪافي تعداد ۾ موجود آهن. جيڪي اڪثر سنڌي ڳالهائيندا آهن".

ڪوهستان جي رهڻي ڪهڻي، ريتن رسمن، کاڌ خوراڪ، ايمانداري، انصاف، فيصلن ڦڙن، جهيڙن جهٽن، پيري مريدي، صحت، بيماري، علاج اڪسير، ڪچهري، مارڪي ۽ مهمان نوازيءَ تي 1942ع ۾ "سيرِ ڪوهستان" ڪتاب ڇپيو. ان ئي سال ليکڪ کي حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ڪراچيءَ واري شفاخاني مان خط لکيو جنهن ۾ هيئن به لکيائين ته "جنهن قلم سان تو هيءُ ڪتاب لکيو آهي، مهرباني ڪري اهو قلم مون کي موڪليو ته اُن کي چُمان". هن محنتي ۽ سُچيت ليکڪ کي هن وقت تائين اسين "الهبچايو سمون" جي نالي سان پڙهندا اچون ۽ سندس پيدائش جو هنڌ ضلعو ملير ٻڌايو ٿو وڃي. پر حقيقت بلڪل ان ڳالهه جي ابتڙ آهي. جيئن ته "ماستر الهبچايو چنو" چنا قبيلي جي "بهلول" پاڙي مان آهي، "دريجي" کان جو مٽي سنڌس ابن ڏاڏن جي جوءِ جو نالو به "بهلور" آهي، پاڻ حاجي، مريد "بڪڪ" (چنا قبيلي جي هڪ پاڙي جو نالو) ڳوٺ ۾ 1912ع ۾ پيدا ٿيو. اهو ڳوٺ هن وقت پراڻي لالو ڪيٺ ۾ چڙ ته هاٺيءَ جي لت هيٺان آهي. سائين الهبچائي هن ئي ڳوٺ ۾ 1916ع ۾ قائم ٿيل "ابراهام روبن سنڌي پرائمري اسڪول" ۾ تعليم حاصل ڪئي ۽ پوءِ هن ئي اسڪول ۾

پرائمري استاد پڻ رهيو. هي اسڪول اڄ بہ انهيءَ نالي سان هلندڙ آهي. هن ٻولين تي يلغار واري ٻاڙا دوڙ ٻوڙ ۾ هي هيسيل لوڪ اڄ بہ نج ڪوهستاني لهجو ڳالهائين ٿا. جنهن جو ثبوت پيٽ ج.ع منگهاڻيءَ جا شاهہ صاحب جي رسالي ۾ آيل ڪوهستاني ٻوليءَ جي لفظن ۽ معنيٰ جي حوالي سان بہ ڪتاب آهن.

جي ڪو ڏڪاريل ڪوهستاني پنهنجي ڪوڏين جو ولر ڪاهي اتر واري جُوءِ ۾ اچي، ڪنهن هن تر جي همراهہ سان حال اوري تہ "ادا ڪَبرُون ڪَير، ٻچا ڪَبر ڪِ بہ ڪڙا ڪِين، آن يَو ٻيو ٻارؤ گُدَري ويو ڪٽِي بہ ڪامَ پيئي اَ. سو وَانديَو ڇي آيون اوتاڪ گُڏُ تان اَجهاڻي آئو اَهين تو ڳر ڏنجها ڏيهَن تو واري جُوئِم جالیندوسين. جيسين آن ڪا يُونگتڪي اَڏين تسين هانڪِ ڇَاندو پاڻي موڪليج، ٻاڙا نَپين کي بہ پرتا آنِ ٻيو مڙيوئي ڪيرُ"

هيءَ خبرن وارو بيان اتر واري لهجي کان ايترو مٿيل آهي، جو جي ڪنهن ٻُڌو بہ تہ ان جي چوڻ تہ مثان گذري ويندو پر اجا بہ لاڙ جي ماڻهوءَ کي اها وارتا سمجهہ ۾ ايندي، ڇو تہ ڪوهستاني لهجي جو اثر لاڙ جي اورئين حصي تي چڱو خاصو آهي، جنهن لاءِ ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو صاحب هيئن ٿو لکي:

> "ڪوهستاني محاوري جو اثر خاص طور لاڙ جي ٺٽي ضلعي واري ڀاڱي تي ٿيو آهي، چند لفظ اهڙا مليا آهن، جن جو لاڳاپو ڪوهستان ۽ لسٻيلي سان آهي. اها سنڌي ٻوليءَ جي سونهن آهي تہ ان ۾ مختلف سهڻا رنگ سمايل آهن، جيڪي گڏجي ان کي مانائتو بڻائين ٿا."

ڪوهستاني لهجي جو جي صوتيات جي روشنيءَ ۾ جائزو وٺنداسين تہ هن لهجي ۾ چپوان، ڏندوان، مهاروان، مورڏني، سخت ۽ نرم تارونءَ وارا آواز سنڌي ٻوليءَ جي عام صوتياتي نظام جهڙا آهن، پر تنهن هوندي بہ ڪوهستاني لهجو معياري لهجي کان ڪي قدر نيارو ضرور آهي. جيئن معياري لهجي، جا ڏوڪڙا وسرڳ ڪوهستاني لهجي ۾ سڀ جا سڀ آوسرڳ طور اُچارجن ٿا. جيئن گهہ جي بدران گ ۽ جهہ جي بدران ج. اها 'هہ' 'ي' ۾ بدلڻ واري عادت ٻين بہ ڪيترن ئي لفظن ۾ روا آهي، جيئن:

کوهستاني لهجو	معياري لهجو
ڪيڙو	ڪهڙو
تيڙو	تهڙو
جيڙو	جهڙو
ايڙو	اهڙو

وري معياري لهجي جي ڪيترن ئي لفظن جي آخر ۾ 'ء' هن لهجي ۾ بلڪل حذف ٿيو آهي، جيئن:

کوهستاني لهجو	معياري لهجو
ما	ماءُ
يا	ياءُ
پي	پيءُ
ڳا	ڳاءِ
ڪا وغيره	ڪاءِ

معياري لهجي ۾ گسڪيدار اوسرڳ آوازن ۾:

کوهستاني لهجو	معياري لهجو
گ (گلام)	غ (غلام)
ڪ (ڪيرُ)	خ (خير)
ڪ(ڪبر)	خ (خبر)

پر جيڪڏهن اهو گسڪيدار اوسرڳ ڪنهن لفظ جي وچ ۾ به آيل آهي ته اهو به بدلجيو وڃي. جيئن "بغير" لفظ هن لهجي ۾ بگر اچاربو ۽ ڪافي لفظن ۾ 'ي' به حذف ٿيو وڃي. جيئن:

کوهستاني لهجو	معياري لهجو
ضاع	ضايع
وِلات	ولايت

اهي صورتون اسان کي شاهه صاحب جي رسالي ۾ پڻ ملن ٿيون.

- ڪونهي ڪميٽيءَ جو بگر تو بلو (ڏهر)
- ويچيندي ولات ۾ ذرو ٿي نه ضاع. (سريراڳ)

تنهن کان سواءِ هن لهجي ۾ معياري لهجي جي صوتياتي مٽ سٽ بہ ٿيندي آهي، جيئن:

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
ي (يتيم)، (ياد)	ج (جَتِيم)، (جاد)
د (مدد)	ت (مَدَتَ)
مسجد	(مسيت)
ز (جهاز)	ج (جُهَاجُ)

اها صوتياتي مٽ سٽ شاهہ صاحب وٽ بہ ائين ئي ملي ٿي.

- جيڪس جاد ڪياس، ور وجيٰ وٽڪار ۾ (آبري)
- ڏيهيان ڪِجان ڏيٺ، ڪا مدت مون سين ماڙيين. (مارئي)
- ساٿي سفر هليا، پري جُنگ جُهاج. (سريراڳ)
- گهٽا گهوڙي چاڙهيا، تو مسافر مسيت. (بلاول)

ڪوهستاني لهجي کي صَرفيات جي روشنيءَ ۾ پرکينداسين تہ لفظن توڙي جملن ۾ معياري لهجي کان چڱو چوکو فرق محسوس ٿيندو جيئن:

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
تنهنجو	توجو
منهنجو	مونجو
ڪنهنجو	ڪينجو

مٿين لفظن 'تنهنجو' ۽ 'منهنجو' ۾ 'ن' ۽ 'هہ' بدران 'و' جو اُچار ۽ 'ڪنهنجو' ۾ 'ن' ۽ 'هہ' جي لاءِ 'ي' جو اُچار شامل ٿئي ٿو. وري جي هيٺين جملن ۾ حرف جر ۽ فعلن کي ڏسنداسين تہ 'ي' ۽ 'آ' جو آواز زير ۽ زير ۾ بدلجي ويندو.

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
جِتي	جِتِ
ڪِٿي	ڪِٿِ
هُتي	هُتِ
آهي	آهي

آهين	آهين
ڪٿي وينو آهين	ڪِٿِ بينو آهين
هِتي ڇا آهي؟	هِت ڇو آهي

- نظر نيٽين نينهن، جڙو جِتِ جوڙجن (آسا)
- هِتان ڪٽي هُتِ، جن رکيو سي رسيون (آبري)

ڪوهستاني لهجي ۾ جي، ظرفن جو جائزو وٺنداسين ته معياري لهجي جي ڀيٽ ۾ اهي لُنڊا ڏسڻ ۾ ايندا.

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
جيڏانهن	جيڏي
ڪيڏانهن	ڪيڏي
تيڏانهن	تيڏي

جيڪڏهن ضميرن ۽ ضميري پڇاڙين جو جائزو وٺنداسين ته انهن ۾ واضح فرق نظر ايندو.

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
آئون	آن
اوهين	اَئين
اسين	آسون
اُنهن	اُنين

شاهه صاحب به اهي ضمير ائين استعمال ڪيا آهن.

- عدلين ڇتان آن نه، ڪو ڦيرو ڪِج فضل جو (سريراڳ)
- اَئين وريتيون ورو آئون نه ورندي وَرَ ري (آبري)
- اسين سڪون جن کي، سي تان اسون پاڻ، (آبري)
- ڪريان ٻي نه ڪن، آهر اُنين آهيان، (مارئي)

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
پڙهين	پڙا
ماڻهين	ماڙَا
پيٽهين	پيٽاء
پاٽهين	پاٽاء

(هنن ٻنهي لفظن ۾ 'ء' جو آواز تمام هلڪو اٿلڪو اچارجي ٿو.)

فعلي گردان

معياري لهجو	ڪوهستاني لهجو
اچج	اچيج
وڃج	وڃيج
مڃج	مڃيج

- دوست نہ دل مڃيج، ملڪ مڃيو تان گهوريو (بروو)

اچجان	اچيجا
وهجان	ويهجا
وڃجان	وڃيجا

- سور مَ وڃيجا، سڄڻ جيئن سارنگ ويا (حسيني)

هن لهجي جا ڪيترائي نج لفظ شاهہ جي رسالي ۾ بہ آيل آهن. آئون هتي فقط نموني طور ٻہ ٽي لفظ ڳڻائيندس.

هاريا! توهري ڪيڇ ڪڏيا سين ڪِئو (يمن ڪلياڻ)

چپاٽا - نِڪَٽَ

چپاٽا چڙهي ويا، وڃي پهتا توڙ (ڪوهياري)

گَبرو - جَهپ

سهر سيءُ پيو نہ مون سُوڙ نہ گبرو (رپ)

انهن ڪان سواءِ ٻيا نج ڪوهستاني لفظ، جيڪي معياري لهجي ڪان ڪوهين ڏور آهن، جيئن ڇالاءِ ڇون ڇو ننڍي ٻار لاءِ ڇون ڇُوڇڪو/ڇوچڪي، ڪنهن ٿوري شيءِ لاءِ پِچڪي/پچڪو ٻڪرين جي ڏڻ ڪي ڪيراڳ، ٻاڪري ڦر يا گوشت ڪي ڇون آڪورو ريڍي ڦر يا گوشت ڪي ٻاهَو ڪا ڪوڍي مال مان وڃائجي وڃي تہ ڇون نَسِي ويئي، ٻزو معنيٰ ننڍي چاول ڦر ڪي ماءُ جو ڪير پهريون دفعو ڏارائڻ، هڪ سن يا هم عُمر وارن لاءِ ڇون ٿُور.

منهنجو ٿُورِ تلن ۾ ڇيها ٿو چاري (مارئي)

هتي سڄي ڪوهستاني پٽيءَ ۾ ڳٽپ توڙي ماپ تور لاءِ گهڻي پاڳي پراڻا لفظ ڪتب آڻين. جيئن ڳٽپ جي شروعات برک (هڪ) سان ڪن پارهن لاءِ ڪارهن ڪتب آڻين.

ڪارنهن تيرهن پندرهن سترهن سينگاريج. (سريراڳ)

تور لاءِ پاٽي، ٽوبو ڪاسو کهراڙ (ڪرار) رتي، ماسو تولو (سون، چاندي) ماپ لاءِ پُرهہ، وانهہ، وک، ورٽ، ڪُرنڊ ۽ چاڙڪي.

چپر مڙبوئي چاڙڪي، (ڪوهياري)

جيئن هن لهجي جا لفظ هتي پرپاسي جي ٻولين يعني بلوچي، براهوي، توڙي جدگالي لهجي ۾ ڳالهائجن ٿا. تيئن انهن ٻولين جا لفظ بہ هن لهجي ۾ رلمل ٿي ويا آهن. جيئن دَيَتِ، ٻاوَٽِ، ٻيلَاڙو رَوتِ، وَروَدَ، ٻُونڙَ، ڙَندُ وغيره.

ڪير ڪريندي ريس، آيل سنگهارن سين.

مددي ڪتاب ۽ ماڻهو

- شاهہ جو رسالو جلد 1، 2، 3 شيخ ٻانهون خان
- شاهہ جو رسالو شاهواڻي غلام محمد
- شاهہ جو رسالو هوتچند مولچند گربخشاڻي
- سير ڪوهستان، الهچايو يارمحمد چنو
- ڪراچي - سنڌ جي مارئي، ڪلمتي گل حسن
- لاڙ جي لغات، جوڻيجو عبدالجبار ڊاڪٽر
- سبيءَ جي ٻولي، بروهي داد محمد، ڊاڪٽر
- تاريخ ۽ روشني، مبارڪ علي، ڊاڪٽر

محمد اسحاق چنو محمد رفيق چنو محمد رفيع بکڪ، محمد زمان حملاڻي، ساجن رند، حاجي قادربخش گبول، عبدالله خاصخيلي، سليمان ٻهليم، علي محمد لوٿاري